HASAN SABRİ AYVAZOF'UN *USÛL-İ TEDRÎS VE TA'LÎM-TERBİYE* ADLI ESERİ ve PEDAGOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Celâl GÖRGEÇ*

ÖZ: : Bu çalışmada, önemli bir Kırım Tatar aydını olan Hasan Sabri Ayvazof'un yaşamı hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından Türk eğitim tarihi açısından önemli kabul edilebilecek, *"Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye"* adlı eserinin tanıtımı ve yeri geldikçe pedagojik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Aslı Arap harfli olan söz konusu metin tarafımızdan okunarak günümüz alfabesine aktarılmıştır. Ayvazof'un eğitim bilimine ilişkin görüşlerinin iletilmesinde, eserdeki sıra takip edilerek 1906 yılında Bakü'de basılan bu küçük eser bilim insanlarının dikkatine sunulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere öğretim yöntemleri ve genel olarak eğitim bilimlerine ilişkin metodik bir eser olan *Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye*'nin girişini pedagoji tarihçesiyle yapan Ayvazof eğitimdeki gerilemenin sebeplerini sorgular. Ayvazof, Kırım Tatar aydınlanmasının öncülerinden olup ele alınan eserde Ayvazof'un çağdaş eğitimin gerekliliğine inanmış önemli bir aydın olduğu görülmektedir. Ayvazof, Kırım'da yeni yöntemle eğitimin ilk uygulayıcılarındandır. Osmanlı'da alfabe öğretiminde yeniliği temele alan Usûl-i Cedîd hareketi, Rusya Türklerinde eğitimin yanı sıra din, kültür ve toplumsal yaşamı içine alan bir yenileşme hareketi olmuştur. Hasan Sabri Ayvazof'un önerilerinden büyük bir kısmı, dönemine göre çok ileride olup günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Sabri Ayvazof, Usûl-i Cedîd, Usûl-i Savtiyye, Türk eğitim tarihi, öğretim ilkeleri, öğretim yöntemleri, eğitim yönetimi.

---

* Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Yüksek Lisans Öğrencisi celalgorgec07@gmail.com

Gönderim Tarihi: 22.01.2018 Kabul Tarihi: 23.10.2018

Criticsm of the Work of Hasan Sabri Ayvazof Named "*Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye*" in Pedagogical Evaluation

ABSTRACT: In this study, the life of Hasan Sabri Ayvazof, an important Crimean Tatar intellectual, was briefly introduced and then "Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye" which is considered as important in terms of Turkish education history was pedagogically evaluated. The original text is in Arabic letters and we transliterated it into Latin alphabet. This small work, which was published in Baku in 1906 was presented to the attention of scientists following Ayvazof's views on educational sciences and following the sequence of his work. As its name implies, Usul-i Tedrîs and Ta'lîm-Terbiye is a methodical work on teaching methods and educational sciences in general and Ayvazof presents pedagogical history in the introduction and then questions the reasons for the decline in education. Ayvazof is one of the forerunners of the Crimean Tatar enlightenment and considering the abovementioned work, he appears to be an important intellectual who believed in the necessity of contemporary education. Ayvazof is also one of the first practitioners of the new method of education in Crimea. The movement of "Usûl-i Cedîd" (New Methods), based on the novelty in teaching alphabet in the Ottoman Empire, became a modernization movement that included religion, culture and social life as well as education in Russian Turks. Many of Ayvazof's suggestions are far ahead of his time and still maintain their validity even today.

Keywords: Hasan Sabri Ayvazov, Usûl-i Cedîd (New Method), Usûl-i Savtiyye (Phonetic Method), history of Turkish education, teaching principles, teaching methods, educational administration.

Giriş

Bu çalışmada öncelikle, kısaca Hasan Sabri Ayvazof'un hayatı hakkında bilgi verilmiş, ardından Türk eğitim tarihi açısından önemli kabul edilebilecek, *Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye* adlı eserinin tanıtımı ve pedagojik değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserin Arap harfli baskısı okunarak Lâtin temelli Türk alfabesine aktarımı da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmış ve literatür taraması yapılmıştır. Yazarın görüşlerinin gösterilmesi amacıyla eserden doğrudan yapılan alıntılar özgün diliyle, diğerleri ise günümüz Türkçesiyle verilmiş olup Ayvazof'un görüşlerinin aktarılmasında eserdeki sıra takip edilmiş yeri geldikçe pedagojik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

10 Nisan 1906 yılında Bakü'de Kaspi ve Hayât gazetelerinin Bahâriye Matbaası'nda basılmış olan bu eser, Türk eğitim tarihindeki anlayış değişiklerini de gösterebileceği için önemli sayılmalıdır. Hayât Kütüphânesi'nin iki numaralı yayını olan esere, TDV İSAM Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı'ndan (EYAYIN E14413) ulaştık. Esere ilişkin olarak Hasan Sabri Ayvazof hakkında yapılan çalışmalarda kısaca bilgi verilmiş fakatbu eserhakkında herhangi bir bağımsız çalışma yapılmamıştır.

Hasan Sabri Ayvazof

6 Mayıs 1878'de Kırım'ın Karadeniz sahilinde bulunan Alupka köyünde doğan Hasan Sabri Ayvazof (Асан Сабри Айвазов), öğretmen ve gazeteci olmasının yanı sıra önemli bir Kırım Tatar aydını idi. İlköğrenimini Alupka'da mektep ve medresede tamamlayan Ayvazof yine burada öğretmenlik yapmıştır. (Yüksel, 2003: 423)

XX. yüzyılın başında Rus Çarlığının Japonya'ya yenilmesiyle Rusya'da oluşan hürriyetçi ve devrimci hareketlere benzer bir biçimde Kırım Türkleri de ulusal-devrimci bir hareket oluşturarak kendilerine *Yaş* (Genç) *Tatarlar* adını verirler. Ayvazof da bu oluşumun içindedir. (Yüksel, 2003: 423, 424) Yaş Tatarlar, halkın aydınlatılması, okullarda Usûl-i Cedîd'in desteklenmesi, halk eğitiminin yaygınlaştırılması, ulusal kadroların yetiştirilmesi ve Çarlık hükûmetine karşı kuvvet hazırlanması gibi amaçlara yönelmişti. Yaş Tatarlar hareketinin merkezi olan Qarasuvbazar (Karasubazar)'da, 1906 yılında, *Vatan Hâdimi* gazetesi çıkmaya başlar ve gazetenin başına 1907'de Hasan Sabri Ayvazof getirilir (Şafakcı, 2015: 29). 1905-1907 arasında Bakü'de *Hayat* gazetesi ve *Füyûzât* mecmuasında yazıları yayınlanan (Şahverdiyev, 2006: 126, 128) Hasan Sabri'nin ele aldığımız bu eseri de 1906 yılında Bakü'de yayımlanır.

1908 yılında Kırım'ı sağlık sorunları ve politik sebeplerle terk etmek zorunda kalan Ayvazof, Kahire'ye ve İstanbul'a gider. Burada eğitim için bulunan Kırım Tatar gençleri ile buluşan Hasan Sabri, onlarla Kırım'daki son durum üzerine sohbette bulunur. Ayrıca İstanbul'da teşkilatlanma yolunda ciddî adımlar atan ve Kırım Talebe Cemiyeti'ni kuran gençlere tecrübelerini de aktarır (Şafakcı, 2015: 31-33). Ardından Moskova'daki Lazarevskiy Doğu Dilleri Enstitüsü'nde sözleşmeli olarak Doğu dilleri üzerine özel dersler verir. Burada öğrenciler arasında Yaş Tatar fikirlerini yaymakla suçlanan Ayvazof tutuklanır (Yüksel, 2003: 428).

1914'te öğretmeni ve ikinci babası olarak gördüğü İsmail Gaspıralı ölünce, onun vasiyeti üzerine, bu tarihten itibaren 1917 yılına kadar Tercümân gazetesinin başyazarı olarak çalışır (Yüksel, 2003: 428).

7 Nisan 1917'de Akmescit'te *Bütün Kırım Müslümanları Kongresi* toplanır. 9 Aralık 1917 tarihinde ise Bahçesaray'da *Kırım Tatar Millî Kurultayı* ilan edilmiş, burada ilk demokratik seçim gerçekleştirilirek Numan Çelebi Cihan ilk Tatar Hükümeti'nin başkanı seçilirken, Kırım Tatar parlamentosunun başkanı ise Hasan Sabri olur (Yüksel, 2003: 429). Yirmi yaşını geçen bütün Kırımlıların katıldığı kurultayda kadın delegeler de bulunmaktaydı. İlerleyen günlerde Hasan Sabri'nin de içerisinde bulunduğu bir komisyonun hazırladığı anayasa kabul edilerek *Kırım Demokratik Cumhuriyeti* ilan edilmiştir. 1918'de Sovyetler Birliği destekli General Süleyman Sülkeviç başkanlığında *Kırım Ülke Hükûmeti* kurulur. Ayvazof bu dönemde İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilir. Kısa bir süre sonra 18 Ekim 1921 tarihinde *Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* kurulur (Şafakcı, 2015: 50-53). 1923 yılında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi'ne bağlı olarak oluşturulan Tercüme Bölümü'nde görev alan Hasan Sabri, yeni kurulan Kırım Pedagoji Enstitüsü'nde de dersler vermeye devam eder. 1932 yılında Kırım Pedagoji Enstitüsü'ndeki görevine son verilir. Gazete ve dergilerde yazı yayınlaması engellenmiş olduğundan eşi ile maddî anlamda zor günler geçirdiği bilinmektedir. (Şafakcı, 2015: 63).

Stalin yönetiminde aydınlara yönelik başlatılan 1937-1938 Büyük Aydınlar Kırgını sürecinde 5 Nisan 1938 tarihinde tutuklanarak yargılanmış ve 17 Nisan 1938'de idam edilmiştir. Fakat Stalin sonrası dönemde 21 Ocak 1960 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasa Mahkemesi'nin yaptığı askerî oturumda, bu karar yeniden değerlendirilerek suçlamanın düşürülmesine, saygınlığının iadesine karar verilmiştir (Şafakcı, 2015: 68).[1]

Eserin İçeriği ve Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi

Otuz üç sayfadan oluşan ve adından da anlaşılacağı üzere öğretim yöntemleri ve eğitim-öğretime ilişkin metodik bir eser olan

---

[1] Ayvazof'un yaşamı hakkında daha fazla bilgi edinmek için Zühal Yüksel'in *"Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov"* (Yüksel, 2003) adlı makalesi ve İnci Yelda Şafakcı tarafından hazırlanan *"Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri"* (Şafakcı, 2015) adlı yüksek lisans tezine başvurulabilir.

Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye, yazarın ifadesiyle, "*mektebin adem-i terakkîsine bir çâre bulmak niyetiyle"* (Ayvazof, 1906: 1) yazılmıştır. Ayvazof'a göre okulların ilerleyip gelişememesinin en büyük sebebi usûl-i tedrîse yani öğretim yöntem ve tekniklerine uyulmamasıdır. Ayvazof bu küçük eseri meydana getirirken döneminin ünlü pedagoglarının görüşlerinin yanı sıra öğretmenlik yaptığı yedi senede edindiği tecrübeyi de eklemiş ve görüşlerini Kırım Tatar toplumunun sosyal dokusuna uygun hâle getirmeye uğraşmıştır. Eserde bu pedagogların kim olduğundan bahsedilmese de bu isimlerin başlıcalarının Pestalozzi ve Uşinksiy olduğu düşünülebilir. Bu pedagoglar İsmail Gaspıralı'nın (Kırımal, 1970: 63) yanında Azerbaycanlı birçok eğitimciyi de etkilemiştir.[2] Ayvazof eserini, o yıllarda Hayât gazetesinde yazar olmasına karşın, bir gazeteci olarak değil bir öğretmen kimliğiyle kaleme almıştır. Kitapçığın kapağında da kendisini, *"Alupka Mektebi Muallim-i Sâbıkı"* ifadeleriyle tanıtmaktadır.

Ayvazof, *İfâde-i Mahsûsa* adlı ön sözünde, eserine "Şu içinde bulunduğumuz bilgi ve anlayış çağının yayılma ve ilerlemesine çalışmak bu gelişme yüzyılında her kişiye gücü ve yeteneği ölçüsünde borç değil midir?" (Ayvazof, 1906: 1) sorusuyla başlar. İlerleme yolunda küçük bir adım atmanın aşağı bir heykel derecesinde durmaktan bin kere ulu olduğunu söyler. Eserin yazıldığı yıllarda Usûl-i Cedîd okulları ortaya çıkalı yirmi seneden fazla olmasına karşın bu okulların iyileştirilip ilerlememesine şaşıran Ayvazof, bu sorunun usûl-ı tedrîse riâyet edilmediğinden ileri geldiğini düşünmektedir. Söz konusu eser de bu düşünceden hareketle yazılmıştır.

---

[2] İ. Gaspıralı'nın toplumsal-pedagojik dünya görüşünün şekillenmesi Rusya ile ilişkilidir. (Esgerli, 2012: 153) Usûl-i Cedid okullarında okutulmak üzere Gaspıralı tarafından ana ders kitabı olarak 1884'de Hoca-i Sıbyân adlı kitap yayınlanmıştır. Bu kitabı yazarken Rus pedagogu K. D. Uşinski'nin yöntemini kendisine model almıştır. (Keskin, 2015: 263) K.D. Uşinski'in Rusya'da eğitimin ana dilinde yapılması fikri Azerbaycan'da da geniş yankı bularak savunulmuş ve bilimsel-pedagojik faaliyetleri yönlendirmiştir. Azerbaycan'da ana dili eğitiminin hayata geçirilmesinde Hesen Bey Zerdabi, Üzeyir Bey Hacıbeyli, Celil Memmedguluzade, Neriman Nerimanov gibi birçok ismin yanında Ordubad'da usul-i cedid mekteplerinin temsilcisi olan Mehemmed Tağı Sidgi'nin (1854-1903) yeni yöntemle faaliyet gösteren "Ehter" mektebi Ordubad'da kurulmuştur. 1894 yılında Nahçıvan'da "Terbiye" mektebini ("Mektebi-terbiye") 1898 yılında ise "Gız mektebini" açmışdır. Mehemmed Tağı Sidgi K.Uşinski'nin millî eğitim anlayışına üstünlük vermiştir. 7 ders kitabı yazmıştır: "Mekteb nizamnamesi", "Şagirdler üçün gaydalar", "Heykeliinsana bir nezer", "Hekimane sözler" ve başkaları. (Esgerli, 2012: 159-160)

Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

> *1) Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye 2) Pedagogiya 3) Kavâid-i Tedrîsiye 4) Usûl-i Savtiyye 5) Mekteb (Mektebin Muallimlere Âid Nizâm-nâmesi, Mektebin Talebeye Âid Nizâm-nâmesi) 6) Hâtime ve Muallimlerden Bir Ricâ*

Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye

Ön sözün ardından Ayvazof, öğretim yöntemleri ve çocuk eğitiminin çok eski bir bilim alanı olduğunu, XIX. yüzyıldan başlayarak bu bilimin kurallarının iyileştirilerek öneminin arttığını, Avrupa'da, Rusya'da, Türkiye'de bu bilim için okullar açıldığını ve bu okullara *Dârü'l-mu'allimîn* adı verildiğini söyler. Dârü'l-muallimîn aslında *erkek öğretmenler okulu* demektir. Osmanlı Devleti'nde kadın öğretmen yetiştirebilmek için *Dârü'l-muallimât* açılmıştır. Ayvazof'a göre bu okullarda en fazla önem verilen bilim pedagoji ve psikolojidir. Zaten pedagoji de psikolojiden ortaya çıkmış bir bilimdir. Günümüzdeki öğretmen sözünün karşılığı olarak eserde *pedagog, muallim* ve *mürebbî* sözcüklerini kullanan Ayvazof, öğretmen olacakların *psikolojiya ilmi*nin temel kurallarını bilmesi gerektiğine inanır. (Ayvazof, 1906: 2)

Pedagoji biliminin eskiliğini kanıtlamak için Ayazof, pedagoji tarihini esere giriş olarak yazar. Ayvazof'a göre insanlık âleminin eğitim ve öğretim durumları olağanüstü bir değişime uğramıştır. Yazara göre yeryüzünün en büyük değişimi Nuh zamanında yaşandığına inanılan *"tûfân"* olduğu gibi pedagojinin en büyük değişimi de *"tedrîsât ve program"* yönüdür. (Ayvazof, 1906: 3) Pedagoji tarihine Hintliler ve Fenikeliler ile giriş yapan Ayvazof, eğitim etkinliklerinin din kurallarını öğretmek için başladığını söyler ve örnekler verir: Acemistân (İran)'da eğitim-öğretime dikkat edilip, din kitaplarının dışında: ata binmek, savaşmaya yetenek kazanmak, sâdık ve âdil olmak gibi farklı alanlardan bir program düzenlenmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân adlı eğitime yönelik bir eser yazması beş-altı yüzyıl öncesine gelinceye kadar eğitim-öğretime büyük önem verildiğini göstermektedir. Ayvazof'a göre pedagoji bilimi İranlılardan Yunanlılara geçmiştir. Her halkın ihtiyaçları doğrultusunda bir eğitim programı oluşturduğu görülmektedir. Örneğin; "*Ayak ta'lîmleri, koşmak yarışları, açlık, susuzluğa dayanmak, dünyânın-hayâtın her türlü zahmet ve meşakkatlerine tahammül etmek gibi şeylere alışmak 'Sparta Mektebi' programmasının mündericâtından idi."* (Ayvazof, 1906: 4)

Daha sonraları ise bunlara şiir, düzyazı, müzik ve felsefe gibi dersler eklenmiştir.

Ayvazof'a göre İslam tarihinde eğitimin değerli bir duruma geçmesi Emevîler ve Abbasîler zamanında olmuştur. Araplar, okul programlarına biçimbilgisi (morfoloji), sözdizimi (sentaks), mantık, hukuk, tıp, astronomi, matematik ve kimya bilimlerini ekleyerek Yunanlıların önüne geçmiştir.

Ayvazof, *Orta Çağ'da eğitimin gelişmesine en fazla çalışanlar; Bağdat halifesi Hârûnü'r-reşîd ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı olan Şarlman (Charlemagne) olmuştur* (Ayvazof, 1906: 5) der. Protestanlığın kurucusu Alman teolog Martin Luther'e kadar Orta Çağ Avrupası'nın eğitimi Katolik rahiplerin hükmü, Ayvazof'a göre *zulmü*, altında idi. "*Bir fikri açık yazmamak, amaç ve isteği başka bir dil ile anlatmak, rahiplerin düşündüğü gibi düşünmemek, o zamanlardaki "hey'et-i rûhaniye"ye karşı silâh çekmek kadar büyük bir günah kabul ediliyordu."* (Ayvazof, 1906: 5) diyen Ayvazof, bu durum ile yaşadığı çağın Müslüman molla ve âlimleri arasında bir koşutluk kurmaktadır. Rahipler Lâtince, Mollalar ise Arapça ile halkı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmaktadır. Ayvazof, belki de daha fazla tepki çekmemek için eğitim programının içeriğinde yalnızca yöntem konusunda değişikliklere ağırlık vermiştir. Çünkü o dönemin tutucu mollaları Usûl-i Cedîd okullarını dine karşı olarak görmekte, Usûl-i Cedîd taraftarlarını ise dinsizlikle itham etmekteydi. Yeni usûlün İsmail Gaspıralı ile birlikte önde gelen isimlerinden olan Ayvazof da bu ithamlardan hatta tehditlerden etkilenmişti (Şafakcı, 2015: 24).

Ayvazof'a göre Avrupa eğitimin gelişmesinin nedeni, yöneticilerin artık Katolik Kilisesi'nin muhalefetini dinlememeleridir. Ancak o günden sonra ilerleme ve medenîleşme yolunda büyük bir çığır açmışlardır. Öğretim yöntemleri ve pedagojiyi ayrı ayrı bir bilim ve meslek hâline getirenler Fransız, İngiliz ve Nemseliler (Avusturyalılar/Almanlar) olmuştur.

Ayvazof, Müslümanlarda eğitimin bozulmasının başlangıcını XIX. yüzyıla dayandırmakta ve bozulmanın en büyük sebebini medreselerden pozitif bilimlerin kaldırılmasına bağlamaktadır. Böylelikle eğitim, XX. yüzyılın başındaki acınılacak duruma gelmiştir. Osmanlılarda Sultan Selîm'den sonra medreselerin düzeni bozulmuş ve XIX. yüzyılda Sultan Mahmûd ile Sultan Mecîdler

çağa uygun kişiler yetiştirmek için Avrupa'dan muallim ve mürebbîler getirtmek zorunda kalmıştır.

Ayvazof pedaogji tarihçesine Rusya ile devam eder. Rusya'da, bilimsel yöntemlere uygun, eğitim Büyük Petro zamanında yani XVII. yüzyılda başlamıştır. Rusya Türklerinde ise, yeni tarz olarak, ulusal eğitimin temeli Tercümân gazetesi yazarı İsmail Gaspıralı tarafından 1884 yılında Bağçasaray (Bahçesaray)'da açılan Kaytaz Ağa mahalle mektebiyle başlar. Bu temel, eğitimde modernizm de demek olan Usûl-i Cedîd'dir. (Kırımlı, 1996: 13-392) Usûl-i Cedîd sözcük anlamı itibariyle *"yeni metot"* demektir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'yle birlikte eğitim alanında da köklü değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bireysel öğretimin yerine sınıfla yapılan toplu öğretim, alfabe öğretiminde harflerin ve seslerin teker teker hecelenmesine dayanan *Usûl-i Teheccî* yerine, harfleri ve kelimeleri doğrudan doğruya seslerine göre okumayı amaçlayan *Usûl-i Savtiyye* yönteminin getirilmesi, ders programlarının güncellenerek ders araç-gereçlerinin kullanımı da bu yeniliklerdendir. Osmanlı Devleti'nde özellikle alfabe öğretim yöntemindeki yeni uygulamaya *Usûl-i Cedîd* ya da *Usûl-i Cedîde* adı verilmiştir. Ancak okullarda uygulanagelen geleneksel anlayışın karşısındaki yeni anlayışın adı olarak kullanılmıştır. Usûl-i Cedîd'in temel amacı öğrencilere kısa sürede ve etkin bir öğretim vermektir. 1872'den itibaren açılan ibtidâiye mektepleri ile usûl-i cedîd bir yöntem ve anlayış olarak ilkokullarda daha yoğun olarak uygulanmaya başlamıştır (Akyürek, 1998: 27, 28). XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da ortaya çıkan bu değişim hareketi kısa sürede Rusya Türklerinde eğitimde reform, yani pozitif bilimlerle ulusal kültürü geliştirme düşüncesi yayılmaya başlar. Bu düşünceleri savunanlara da *Cedîdciler* (Ceditçiler) denilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi hareketin Rusya Türkleri arasında ilk temsilcisi ve uygulayıcısı Gaspıralı İsmail Bey olmuştur (Temizyürek, 1999: 100-105).

Ayvazof, ulusal eğitim konusunda bilgi verirken Hasan Bey Zerdâbî'yi de anar. Bilindiği üzere Zerdâbî, Azerbaycan gazeteciliğinde büyük öneme sahip olan *Ekinçi* (Əkinçi) gazetesini çıkaran kişidir. Ekinçi, Azerbaycan'da Türkçe yayımlanan ilk gazetedir. 22 Temmuz 1875'te Ekinçi gazetesinin birinci sayısının çıkmasıyla Azerbaycan'da ulusal basın yaratılmıştır. Zerdâbî ve meslektaşları Azerbaycan halkını gerilikten kurtarmak, cehalete ağır darbe vurmak, yeniliği tebliğ etmek gibi bazı zor görevleri de üstlenmişlerdi (Şahverdiyev, 2006: 17). Hasan Sabri Ayvazof da benzer halkçı

düşünceleri paylaştığı Zerdâbî ile Bakü'de beraber çalışmış hatta incelediğimiz bu kitapçık da *Hayât* (Həyat) gazetesinin matbaasında bastırılmıştır. Hayât gazetesi Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra Kaspi matbaasında çıkmaya başlayan ilk gazetelerdendir. Ahmed Bey Ağayev ile Ali Bey Hüseynzade'nin idaresinde 7 Haziran 1905'te çıkmaya başlayan bu gazete 3 Eylül 1906'da kapatılmıştır. Gazetenin kapatılmasından iki ay sonra Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in sahibi olduğu *Füyûzât* dergisi çıkmaya başlar. Yazar kadrosu içinde Ayvazof da yer alır (Şahverdiyev, 2006: 126, 128).

Ayvazof'un yazdığına göre, "*Tercümân gazetesi, Rusya'nın türlü yerlerinde binlerce eğitim tarlası meydana getirmiş ve bu tarlaları canlandırmak için Usûl-i Cedîde-i Savtiyye'yi dört tarafa yaymıştır. Eğitim ve öğretim (pedagoji) gibi önemli bir bilim aracılığıyla Kırım'da ve Rusya Müslümanlarında ulusal eğitimin ilerlemesinde ilk çığırı açan yine Tercümân olmuştur."* (Ayvazof, 1906: 9) Ayvazof, ele aldığımız eseri yazabilmesini dahi Tercümân'ın teşvikine bağlar.

Bu bölümde Gaspıralı ve Zerdâbî'nin ardından anılan üçüncü ve son isim ise Tâkî Sıdkî Efendi olmuştur. Sıdkî Efendi, Ordubad ve Nahçıvan'da ilk Usûl-i Cedîd okullarını açan ve Usûl-i Savtiyye'yi buralarda yayan kişidir. (Özkaya, 2014: 164)

Pedagogiya

Kitabın ikinci bölümü *"Pedagogiya"* adını taşımaktadır. Pedagoji bilindiği gibi eğitim ve öğretimi konu edinen bilim koludur. Ayvazof, öğretimi genel ve özel olmak üzere iki bölüme ayırır. Genel öğretim; meslek, yöntem, biçim, düzeltme ve hazırlamadan bahseder. Özel öğretim başlığı ise derslere özgü öğretim yöntem ve tekniklerine ayrılmıştır. Ardından *meslek, usûl, sûret, şekil, tashîh* ve *ihzâr* kavramlarını açıklama yoluna giden Ayvazof; *"sûret; bu da meslek ve usûl kâidelerinin imkânından birisidir."* (Ayvazof, 1906: 11) gibi bir açıklamada bulunarak uyulmasını tavsiye ettiği bazı öğretim ilkelerine kendisinin de uymadığı görülür. Artık terimsel bir anlam yüklenen *sûret* sözcüğü tanımlanırken açıklık ilkesine uyulması gerekirdi. Öğretimi aynı zamanda bir iletişim süreci olarak ele alırsak etkili bir öğrenme için açık ve anlaşılır ifadeler kullanmak önemlidir (Şahan, 2014: 242).

Ayvazof'un, yazdığı ön sözde de görüldüğü üzere, yöntem konusuna büyük önem verdiği anlaşılıyor. Ayvazof, yöntemleri *usûl-i basîte* ve *usûl-i mürekkebe* olmak üzere iki kısma ayırmak-

tadır. Usûl-i Basîte; *usûl-i infirâdiyye, usûl-i ictimâiyye, usûl-i iştirâkiyye* adlarıyla üç kısma ayrılır. Usûl-i Mürekkebe de üç kısım olup bunlara *ictimâiyye-i infirâdiyye, ictimaiyye-i iştirâkiyye, ictimâiye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye* adları verilir (Ayvazof, 1906: 10). Burada Selîm Sâbit Efendi'nin 1870 yılında yayımlanan *Rehnumâ-i Muallimîn* adlı eserine değinmek yerinde olacaktır. İlköğretim öğretmenlerine yol göstermek amacıyla yazılan metodik bir eser olan Rehnumâ-i Muallimîn'de de benzer sınıflandırmalar görürüz. Zaten Selîm Sâbit Efendi de eğitimde moderniteyi savunan ilk Usûl-i Cedîd taraftarlarından olup bu hareketin öncüsüdür. Selîm Sâbit Efendi, öğretim yöntemlerini *Usûl-i İnfirâdiyye*, *Usûl-i İctimâiyye* ve *Usûl-i Mütekabile* olmak üzere üçe ayırmaktadır ve bu üç yöntemin de aynen kullanılamayacağını ve her birinin iyi taraflarını alarak Usûl-i Cedîde adında yeni bir yol oluşturduğunu söyler (Akyüz, 2007: 203, 204).

Usûl-i İnfirâdiyye (Bireysel Yöntem): Bütün okul öğrencilerine ayrı ayrı olarak ders verme yöntemidir. Öğrenci sayısının yüksek olduğu sınıflarda her öğrenciye teker teker zaman ayırmanın fayda getirmeyeceği ve okulun ilerlemesine katkı sağlamayacağı için bu yöntemden vazgeçilmesini isteyen Ayvazof, bu yöntemi *"bela"* olarak kabul eder (Ayvazof, 1906: 11).

Bu yöntemi günümüzdeki birebir öğretim yöntemi ya da özel ders alma olarak düşünebiliriz. Ayvazof, XIX. yüzyılın başlarına kadar kullanılan yöntemin bu olduğunu fakat pek çok zararı olduğu gerekçesiyle artık bu yöntemin uygulanmasının mümkün olmadığını söyler.

Selîm Sâbit Efendi'ye göre ise küçük öğrencilere ayrı ayrı ders vermek kadar faydalı bir yol yoktur. Fakat bu şekilde yapılacak öğretim, uygulanabilirliği itibariyle sıkıntı getirir. Bu yöntemin sıbyan mekteplerinde uygulandığı bilinmektedir. Öğrencisi az olan sınıflarda faydalı ve geçerli bir öğretim yöntemi ise de sınıfta öğrencinin çok olması hâlinde uygulanması mümkün değildir (Temizyürek, 1999: 51).

Usûl-i İctimâiyye (Toplu Yöntem): Sınıftaki öğrencileri eşit sayıda gruba bölerek her grubu bir öğrenciymiş gibi kabul eden yöntemdir. Ayvazof bu yöntemi açıklarken; *"Talebesi kırk beş olan bir mektebde çocukları on beş i'tibâriyle üç şu'beye ayrılıp her şu'beyi bir şâkird hâline koymaktır. Bu takdîrce mektebde kırk beş değil, belki üç şâkird bulunmuş gibi olur."* (Ayvazof, 1906: 11, 12) örneğini verir. Bu yöntem, Usûl-i İnfirâdiyye'ye göre öğretme-

ne daha çok vakit kazandırır. Böylelikle sınıf yönetimi de kolaylaşır.

Selîm Sâbit Efendi de, büyükler için toplu öğretimin daha uygun olduğunu söyler. Ona göre bu yöntem; *öğrencileri öğrenim yıllarına göre sınıflara ayırarak topluca ders okutma yöntemi*ne denir (Ayvazof, 1906: 11). Bu yöntemde öğrencilerin yaşları ve eğitim seviyeleri farklı olduğundan anlayış ve karayışları da farklı olacaktır. Öğrenciler arasındaki bu fark, bir kısım öğrencilere boşuna zaman kaybettireceğinden iyi bir metot değildir (Temizyürek, 1999: 52).

Usûl-i İştirâkiyye (Katılımcı Yöntem): Öğretmenin, öğrencilerinden üç ya da beş kişiyi seçip onlara *"muâvin"* adını vererek ayrıca birer öğretmen gibi eğitim-öğretim etkinliklerinde kullanması yöntemine verilen addır. Bu yöntemde öğretmen öncelikle seçtiği yardımcılarına dersleri anlatır sonra onları diğer öğrenciler üzerine görevlendirir. Öğretmen ise yardımcıların ders işleyişini denetler, sınıfın düzeninin bozulmasına engel olur. Ancak bu yöntem de öğretmenlerin, öğrencilerinin özelliklerini tam anlamıyla bilemeyeceğinden bazı sıkıntılar taşımaktadır. Daha büyük zararı ise güçlü yardımcı yetiştirmek için güçlü öğretmen bulunamamasıdır. Bu durum öğretmen yetiştirme politikaları bağlamında da ele alınabilir. Öğretmenlik mesleğinin etkili bir biçimde yerine getirilebilmesi için birtakım yeterliklere sahip olunması, bu nitelik ve yeterliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenci davranışlarının yönetimi için özgüveni yüksek, Ayvazof'un ifadesiyle, *"muktedir"* öğretmenler yetiştirilmelidir (Ayvazof, 1906: 12).

Selîm Sâbit Efendi'nin *Usûl-i Mütekabile* dediği yöntem budur. Özellikleri itibarıyla aynı yöntemdir. Selîm Sâbit Efendi de yukarıdaki her üç öğretim sisteminin de eksiklikleri olduğunu belirterek, bu yöntemlerle okullarda eğitim ve öğretim yapmayı doğru bulmaz ve bu üç öğretim sisteminin olumlu taraflarının alınarak oluşturulan Usûl-i Cedîd adıyla yeni bir öğretim sistemi önerir. Bu yeni yöntemle öğretimde bir çığır açacağını söyler (Temizyürek, 1999: 54). Düşünce ve tasniflerin birbirine benzerliğinden anlaşılan o ki, Ayvazof, *Rehnumâ-yı Muallimîn*'i okumuş ve Selîm Sâbit'in düşüncelerinden çokça yararlanmıştır. Görüldüğü üzere, Selîm Sâbit Efendi ve İsmail Gaspıralı gibi, Ayvazof da, basit yöntemleri önermemektedir. Ayvazof'un önerdiği yöntemler aşağıda da açıklanacağı üzere mürekkep (birleşik, karmaşık) olanlardır. Bunlar:

Usûl-i İctimâiyye-i İnfirâdiyye: Bireysel ve toplu yöntemlerin birleşiminden oluşan bu metotta hepsi aynı düzeyde olan öğrenciler için bir sınıf ayrılıp hepsine birden ders verilmesidir. Ayvazof'un verdiği bilgiye göre o dönemde Rus liselerinde bu yöntem uygulanmaktadır. (Ayvazof, 1906: 13)

Usûl-i İctimâiyye-i İştirâkiyye: Toplu ve katılımcı yöntemin birleşiminden oluşur. Ayvazof'a göre "*öğrenciyi boş bırakmamak, disiplinle öğrencinin sessizliğinin korunması"* (Ayvazof, 1906: 13) demektir. Bu yöntemin uygulandığı okullarda öğretmen, öğrencilerini düzeylerine göre sınıflara böler. Günümüzde de, eğitim sürecinin başında, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini belirleyerek tanıma ve yerleştirmeye dönük (diagnostik) değerlendirme yapılmaktadır (Güler, 2013: 14). Bu yöntemde öğretmen, her sınıfa öğrencilerin iktidarlılarından kendisine birer yardımcı seçer. Kendisi dersleri güç olan sınıflarla uğraşırken yardımcılar da okuma, yazma, ezber gibi kolay kabul edilen derslere bakarak sonucu öğretmene bildirirler.

Usûl-i İctimâiyye-i İnfirâdiyye-i İştirâkiyye: Bu yöntemde öğretmen, Ayvazof'un ifadesiyle, en anlayışsız ve tembel öğrenciler ile uğraşıp, diğer sınıflara da yetiştirdiği yardımcıları böler. Öğretmenler, çalışmayan öğrencilerin eksikliklerini tamamlarken yardımcıları da diğer sınıfların kolay dersleriyle uğraşır. Öğretmen çalışmayan öğrencilerle yaptığı dersi bitirince yardımcıların sınıfını denetler, eksiklikleri tamamlar, yanlışlarını düzeltir. Bu sayede tembellerin sınıfı ortadan kalkarak yardımcıların da sayısı azalır. Yılsonunda okulda genel bir ilerleme söz konusu olur.

Geliri az, öğrencisi çok, öğretmeni tek olan okullarda kabul edilmesi gereken yöntemin bu olduğunu söyleyen Ayvazof'a göre *Usûl-i Cedîde* budur. (Ayvazof, 1906: 13) Bu yöntem, öncelikle alfabe öğretimiyle başlayıp daha sonra Batılı tarzda öğretim metotlarının da işe koşulmasıyla oluşturulmuş bir eğitim ve kültür hareketidir. Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nde ilk oluşumunu gördüğümüz bu hareket sonraları İsmail Gaspıralı ile Rusya'dan Orta Asya'ya ve hatta Hindistan'a kadar yayılım göstermiştir. Yalnız gazetecilik ve yazarlık faaliyetiyle yetinmeyen Gaspıralı, millî okullarda İsviçreli pedagog Heinrich Pestalozzi'nin pedagojik sistemi temeli üzerinde kurulan yeni *Usûl-i Cedîd* öğretim metodunu kökleştirmek suretiyle 1884'te bu okulların ıslahına başladı (Kırımal, 1970: 63). Usûl-i Savtiyye, Pestalozzi tarafından alfabe öğretiminin kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için geliştirilmiş ve Lâtin alfabesine uygulanmıştı. Bu yöntem Pestalozzi'den sonra

Avrupa'da temel eğitim kurumlarında yaygın bir şekilde uygulanmıştı. Usûl-i Savtiyye yeni bir eğitim modeli değildir. Yeni eğitim modeli (Usûl-i Cedîd) anadili öğretimi, anadilinde eğitim, alfabe öğretiminde ses metodu (Usûl-i Savtiyye), okullarda okutulacak dersler ve yeni ders kitaplarının düzenlenmesi, eğitimin amacı, eğitimin devlet eliyle yapılıyor oluşu vs. yenilikleri kapsayan bir eğitim modelidir. Gaspıralı, aynı zamanda Rus pedagojisinin kurucusu olarak kabul edilen Konstantin Dmitriyeviç Uşinskiy'in düşüncelerinden de etkilenmiştir. Uşinkiy de anadilde eğitime büyük önem vermekteydi (Türkyılmaz, 2013: 3-5).

Ayvazof'un pedagojik düşüncelerini biçimlendiren en önemli Türk aydınları, tespitlerimize göre, İsmail Gaspıralı ve Selîm Sâbit Efendi olmuştur. Selîm Sâbit Efendi'nin görüşlerini sürdüren Gaspıralı, onun da takipçisi Ayvazof olmuştur. Usûl-i Cedîd'in uygulanmasına ilişkin 1865 yılında *Elifbâ-yı Osmânî* ve 1870 yılında *Rehnumâ-yı Muallimîn* adlı eserlerini yayımlayan Selîm Sâbit Efendi'ye koşut olarak Gaspıralı da 1894'te *Hâce-i Sıbyan* ve 1898'de *Rehber-i Muallimîn* adlı eserleri yazar. Elifbâ-yı Osmânî'de olduğu gibi Gaspıralı'nın yaklaşık yirmi sekiz yıl sonra yazdığı Hâce-yi Sıbyan eserinde de savtî metotla alfabe öğretiminin nasıl yapılacağı anlatılır. İzlenen yol Selîm Sâbit Efendi'yle aynıdır. Gaspıralı da alfabe öğretiminde okuma ile yazmanın beraber gösterilmesini, harflerin isimlerinin yanında seslerinin de öğretilmesini, alfabenin parça parça öğretilerek bilinenden bilinmeyene doğru bir yol izlenmesini ister. Selîm Sâbit Efendi'nin Usûl-i Cedîd'in öğretim yöntem ve ilkelerini anlattığı Rehnümâ-yı Muallimîn adlı eseriyle aynı amacı taşıyan Rehber-i Muallimîn 1898'de Gaspıralı tarafından yayımlanır. (Temizyürek, 1999: 133-135) Burada da benzer görüşleri taşıdıkları görülmesine karşın Ayvazof'un Selîm Sâbit'in adını anmamasını eserin hacimce küçük olmasına ve hedef kitle olarak özellikle Rusya Türklerini seçmesine bağlayabiliriz.

Ayvazof, yedi yıl kadar süren öğretmenliği sırasında *ictimâiyye-i infirâdiyye* ve *ictimâiyye-i infirâdiyye-i iştirâkiyye* yöntemlerini kullandığını belirtir. Bu iki yöntem sayesinde Alupka mektebinin Kırım'a örnek olduğunu belirten Ayvazof, deneyimlerinden hareketle bu yöntemi bütün ilkokul öğretmenlerine önerir.

Kavâid-i Tedrîsiye (Öğretim İlkeleri)

Öğretme etkinliklerinin önceden saptanan amaçlar doğrultusunda, istendik davranışların kazandırılması amacıyla düzenlendiği

yerler genellikle eğitim kurumlarıdır. Okullarda yapılan plânlı, kontrollü ve örgütlenmiş öğretme faaliyetlerine *öğretim* denir (Erden, 2011: 19). Öğretimin belirli ilkeler doğrultusunda yapılması ise bilimsel bir zorunluluktur. Kitapçığın üçüncü bölümü kavâid-i tedrîsiyeye yani öğretim kurallarına ayrılmıştır. Ayvazof burada on iki kuralı açıklayarak verir. Bu kurallarla günümüzdeki öğretim ilkeleri arasında koşutluk kurulabilir. Bu kuralların neler olduğunu kısaca açıklamak gerekirse:

Birinci kural: Okutulacak derslerin hepsinde söylenen her şeyin bir nedene dayandırılması gerekir. Bununla birlikte öğretilen, yazdırılan şey de akla ve mantığa uygun olmalıdır. Bu ilkeyi yazıldığı dönemin koşullarını düşündüğümüzde ileri bulmak gerekir.

İkinci kural: Ayvazof, *öğrencilerin anlayamayacağı şeyleri söylememeli, çocuk kısmı (belki büyükler de) görmediği ve anlamadığı şeye hiç çalışamaz*, (Ayvazof, 1906: 15) der. Bu kural, çağdaş öğretim ilkelerinden *bilinenden bilinmeyene* ve *somuttan soyuta* ilkelerini karşılar. Ayvazof'un da belirttiği gibi somut kavramların soyut kavramlara göre, özellikle ilkokul düzeyinde, daha kolay öğretildiği bilinen bir gerçektir. Günümüz eğitim anlayışına göre; öğretim süreci somut öğrenmelerden soyut öğrenmelere doğru bir sıra izlemelidir. Bu ilke, hemen her yaş grubundaki öğrenmelerde etkili olmakla birlikte, özellikle ilköğretim çağındaki çocukların öğrenmelerinde daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu yaştake çocukların sahip oldukları zihinsel gelişim özellikleri sebebiyle olabildiğince çok duyu organının işe koşulması gerekmektedir. Bu nedenle, öğretim süreçlerinde eşya ve nesnelerden, modellerden ve araç-gereçlerden olabildiğince yararlanmak gerekir (Şahan, 2014: 242).

Üçüncü kural: Öğretimde bildirilecek, anlatılacak düşünce kısa ve açık tümcelerle söylenmelidir. Öğretim sürecinin amacına ulaşabilmesi için *açıklık* ilkesine uyulmalıdır. Söylenilenler asla dil bilgisi kurallarına aykırı olmamalıdır. Hasan Sabri Ayvazof, dil konusuna da çok önem vererek *"lisânın ıslâhı için muallim efendiler ne kadar gayret, ne derece fedakârlık etseler azdır"* (Ayvazof, 1906: 16) der.

Ayvazof, öncelikle ana konuyu kısaca açıklanıp ardından ayrıntıya girilmesini önerir. Bu ilke günümüzde de geçerliğini ve önemini korumaktadır. Bu konuda Şahan şunları aktarmaktadır:

> *Yeni öğrenilecek bilgilerin zorluk açısından derecelenmiş olması, öğrenmeleri kolaylaştırır. Bu nedenle önce*

> *kolay (basit) olan bilgiler, daha sonra da zor ve karmaşık olan bilgilerin öğretilmesi için uygun süreçlerin düzenlenmesi gerekir. Bu durum, bilişsel açıdan öğrenmeleri kolaylaştırmakta ve anlamlı kılmaktadır.* (Şahan, 2014: 242)

Ayvazof, bu maddede dersliğe kitapla giren öğretmenlerin öğretmen olmayıp öğrenci içinde öğrenci kabul edileceğini söyler. Ona göre öğretmenler, öğrencilerine kendi anladıklarını bildirmeli, kitaptan hiçbir şey söylememeli ve yazdırmamalıdır. (Ayvazof, 1906: 17)

Dördüncü kural: Ayvazof, *"Talebeye verilen her ders, tahlîl ve terkîb ile olmalıdır. Tahlîl ve terkîb, pek kuvvetli iki vâsıta olduklarından her mes'elede yapılması lâzımdır. Bir hakîkati anlatmak, bir müşkülü çözdürmek (hâlletmek) için tahlîl ve terkîbden başka çâre yoktur."* (Ayvazof, 1906: 17) demektedir. Bu ilke de günümüzdeki *analiz-sentez* yönteminin açıklaması gibidir. Tümevarım ve tümdengelim yöntemini de kapsayan bu kuralda Ayvazof, analizi sentez, sentezi de analiz etmenin gerekliliğine inanır. Yani çok yönlü bilişsel süreçlerin işletilmesinden yanadır.

Beşinci kural: Konunun özü verilerek sık sık tekrar yapılmalıdır. Kalıcı öğrenme bu şekilde elde edilir. Ayvazof'a göre tedrîs tekerrürden ibarettir (Ayvazof, 1906: 18). Ayvazof, az fakat tekrarlanmış dersin faydasının daha çok olacağına inanır ve hafta içinde öğrenilen konulardan, *hafta tatili Cuma olduğu için*, Perşembe günleri sınav yapılmasını önerir. Bu öneri günümüzdeki summatif yani *biçimlendirme ve yetiştirmeye dönük değerlendirme*yi karşılar. Eğitim süreci devam ederken belirli dönemlerde yapılan bu değerlendirmede amaç; öğrencinin eksikliklerini, hatalarını belirleyerek bunları düzeltmek, öğrenciye geri bildirimde bulunmaktır. Bu değerlendirme bir bakıma eğitim süreci bitmeden belirli aralıklarla eğitimin hedefine ulaşıyor olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır. Bu değerlendirme türüne yabancı dil derslerindeki quizler, ünite testleri, tarama testleri örnektir (Güler, 2013: 14).

Altıncı kural: Öğretmenler, okutacakları dersin kuramını gösterdikten sonra uygulama kısmına da yer vermelidir. Ayvazof'a göre öğretimin gerçekleşmesi ancak uygulamayla mümkündür. Gerçekten yaparak yaşayarak gerçekleştirilen öğrenmelerin daha kalıcı izli olduğu görülür. Bu kural da *etkin katılım* ilkesinin karşılığıdır.

Yedinci kural: Öğretmenler derslerin içeriğini bölümlere ayırmalı ve bölümler arasında ilişki kurmalıdır. Öğretmenler derse hazırlıklı gelmeli ve ders plânı hazırlamalıdır.

Sekizinci kural: Yine üçüncü kuralla bağlantılı olarak öğretilecek dersler açık ve sade bir dille anlatılmalıdır. Bu kural da *açıklık* ilkesiyle ilişkilidir. Ayvazof'a göre, bir ulusun hızlı bir biçimde ilerlemesi ve yücelmesi eğitimin genel dilini iyileştirme ile mümkündür. Dil doğru olmayınca yazılan, söylenilen düşünce de doğru olmaz.

Dokuzuncu kural: Öğretmenler eksikliklerini tamamlamaya çalışmalı, birikimli bir ilerlemeye sahip olmalıdır. Yalnızca bildiği ve öğrendiği yöntemleri değil, değişik öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalı, karşılaştırma ve inceleme yaparak kendileri de birer yöntem ve ilke çıkarmaya çalışmalıdır. Ayvazof, öğretmenlerin araştırmacı bir kimliğe sahip olmasını ister. Öğretmen, öğrencilerin eksikliklerini tamamlamaya uğraşmalı ve çalışkanlar ile tembelleri birbirinden ayırmalıdır. Çalışkanları ödüllendirmeli, tembelleri ise cezalandırmak yerine isteklendirmelidir. Öğretmen, öğrencileri geliştirmeli ve bağımsız hareket edebilecek hâle getirmelidir.

Onuncu kural: Derslerde sorulan sorular kimi zaman sözlü kimi zaman yazılı olmalı, her derste soru-cevap öğretim tekniği kullanılmalı, sorular kısa ve amaca dönük olmalıdır. Günümüzde de etkin bir biçimde kullanılan soru-cevap tekniği, öğrencinin aktif olmasını sağladığı gibi konuşma ve kendini ifade etme yeteneğinin de gelişmesini sağlar.

On Birinci kural: *"Muallimîn-i kirâmın usûl-i tedrîsleri, talebenin istîdâd ve kâbiliyetlerine göre olmalıdır. Çocukların anlayamayacakları ve yapamayacakları şeyleri arkalarına yüklememeli."* (Ayvazof, 1906: 23) diyen Ayvazof, açıkça günümüzde tavsiye edilen öğretim ilkelerinden *öğrenciye göreliği* anlatmaktadır. Öğrenmeyi etkileyen farklıları göz önünde bulundurarak düzeye uygun olarak işlenen derslerin daha verimli sonuçları olacağı kesindir.

On İkinci kural: Öğretilen derslerin, söylenilen her şeyin öğrenciye yazdırılması gerektiğine inanan Ayvazof'un bu yaklaşımı pedagojik açıdan çok da doğru sayılamaz. Ayvazof, *tahrîrî kâide* adını verdiği bu kuralla öğrencilerin imlâyı düzelteceğine inanmaktadır. (Ayvazof, 1906: 23) Eserin yazıldığı yıllarda Türk halkları, genellikle, Arap alfabesini kullanmaktaydı. Arap alfabesi-

nin öğrenilmesi için, harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarının farklı olması sebebiyle Lâtin temelli alfabelere göre daha fazla çalışmayı gerektirir. Ancak her şeyin yazdırılması öğrencileri bıktırabileceği için okula ve öğrenmeye karşı soğukluk oluşturabilir. Ayrıca sürekli yazı yazan öğrenciler öğretim etkinliklerine fazla katılamadıkları için edilgen duruma düşerler.

Bu kitapçığın yazılmasından yirmi yıl sonra, 1926 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Birinci Türkoloji Kurultayı'na katılan heyette de yer alan Hasan Sabri, burada Arap alfabesinin yetersizliği üzerinde durmuş ve Latin alfabesine geçişi savunmuştur. Ayvazof, bu yıllarda Yeni Alfabe Komitesi *(Qırım Yañı Elifbe Komiteti)*'nde çalışmaktaydı. 1920'lerin sonunda, Ayvazof'un başyazarlığını yaptığı *Köz Aydın* adlı dergi, Kırım'da, kabul edilen Lâtin temelli yeni alfabeyle yayınlanır (Şafakcı, 2015: 63).

Usûl-i Savtiyye (Fonetik Metot/ Sesçil Yöntem)

Eserin dördüncü bölümünün başlığı olan *"Usûl-i Savtiyye",* adından da anlaşılacağı üzere, *fonetik metot* (sesçil yöntem) demektir ve Usûl-i Cedîd'in temel ilkelerindendir. Yeni yöntemin öğretimde ilk kullanıldığı yerin alfabe öğretimi olduğu düşünülürse Usûl-i Savtiyye'nin önemi daha iyi anlaşılır. Ayvazof, bu yöntemin uygulanmasında İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan* adlı eserini temele alır. Arap temelli Türk alfabesindeki otuz iki harf bir kerede gösterilmeyip her bir derste ikişer harf gösterilerek on altı derste alfabenin öğretilmesini öngörür. Ayvazof'un bildirdiğine göre Hâce-i Sıbyan'ın en büyük savlarından birisi de *"harflerin Arapsaçı gibi karmakarışık yazılması ve kırâat-i Arabî derslerinin perîşân ve intizâmsız bulunduğudur."* Söz konusu harfler özellikle okula yeni başlayan öğrenciler için oldukça zahmetlidir (Ayvazof, 1906: 24). Bahçesaray'da açılan ilk Usûl-i Cedîd mektebinde de İsmail Gaspıralı'nın öğrencilere ana dillerinde okuma yazmayı kısa zamanda ve kolay bir şekilde öğretmek amacıyla hazırladığı *Hâce-i Sıbyan* eseri okutulur.

Alfabe öğretiminde uzun heceleme yönteminin terk edilerek harflerin seslerine dayanan ve kelimeyi doğrudan okuma yöntemi olan savtî metodun uygulanmasında Selîm Sâbit Efendi'nin *Elifbâ-yi Osmânî* adlı eseri öncü olmuştur. Bu eser, 1894'te Kazan'da bile *Yengi Elifbâ-yı Türkî* adıyla basıldığından Rusya ve Türkistan'daki Usûl-i Cedîd hareketlerini etkilememesi düşünülemez (Temizyürek, 1999: 74, 134).

Her ne kadar bu yöntem Usûl-i Cedîd hareketiyle yaygınlaşmış olsa da Ayvazof, Usûl-i Savtiyye ile harf göstermenin Ebû Hanîfe ve İbn-i Haldûn gibi kişiler tarafından geçmişte kullanıldığını ve bunun zamanla medreselerden kaldırıldığını söyler. Ayvazof, bu durumu öğretimdeki gerilemenin sebeplerinden sayar. (Ayvazof, 1906: 25)

Mekteb (Okul)

Beşinci bölüm *"Mekteb"* başlığını taşımaktadır ve yazarın genellikle okul ve sınıf yönetimine ve program geliştirmeye ilişkin görüşlerini içerir. Ayvazof'a göre okul, "*tüm insanlığın ruhunun gıdası, yaşama umudu, mutluluk rehberidir. Okul kadar yüce, okul kadar kutsal bir şey yoktur. Okul insanlığın kaynağı, erdemin kökeni olduğundan okullar düzenli ve mükemmel olmalıdır."* (Ayvazof, 1906: 26) Öğrenmeyi etkileyen başlıca çevresel etmenlerden biri de okullardır. Okulların öğrenmeyi kolaylaştırması için öğrencilere nitelikli bir öğretim ortamı sunması gerekir. Okulun ve sınıfın fiziksel özellikleri, eğitim sırasında kullanılan araç, gereç ve materyaller, öğretmenlerin niteliği, öğretmenlerin öğretim sırasında bireye sağladıkları eğitim imkânları okulla ilgili öğrenmeyi etkileyen etmenler arasında sayılabilir (Erden, 2011: 74). Ayvazof da, sınıf yönetimi ve sınıf ortamının düzenlenmesine ilişkin birçok öneride bulunur. Bunlardan bazıları; okul oldukça yüksek, havadar ve aydınlık olmalıdır. Sıralar (metinde: rahleler) öğrencilerin boyuna göre yapılmalıdır. Öğrencilerin yüzleri okulda ya pencerelere bakmalı ya da pencere sol taraflarında kalmalıdır. Okul dersliklerinin duvarlarını coğrafya, doğa tarihine ait tablolar, haritalar, küreler ile süslemeli ve saat, termometre ve barometre gibi her türlü alet-edevat bulunmalıdır. (Ayvazof, 1906: 26) Okulların iyi bir şekilde düzenlenmesi öğrencilerin okula dair olumlu tutumlarının gelişmesini sağlar.

Mektebin Muallimlere Âid Nizâm-nâmesi başlığı altında Ayvazof'un öğretim anlayışının temellerini de görmekteyiz. Günümüzdeki tüzüklerin karşılığı olan bu nizâm-nâmede on altı madde sıralanır. Bu maddeleri sadeleştirip özetlemek gerekirse;

> *Temel eğitime (ilkokula) kabul edilecek öğrenci en az yedi yaşında olmalı; yılda bir kere, dönem başında öğrenci alınmalı; öğretmenler bir esâmî (isimler) defteri yaparak her öğrenciye bir numara vermeli ve bu deftere yoklamaları ve öğrencilerin sınavlardan aldığı puanları kaydetmeli, dersler saat sekizde başlayıp öğleden sonra üçte sona ermeli; her*

dersin ardından beş- on dakika teneffüs verilmeli; öğrencilere hiçbir zaman şiddet uygulamamalı; öğretmenler öğrencilere kendilerini sevdirtmeli, kendileri de öğrencileri sevmelidir. Bir hafta süresince okutulan dersleri, Perşembe günü öğleden sonra özel sınavlar ile öğrencilere tekrar ettirmeli, başarılı olanlar ödüllendirilip başarısızlar ise ders çalışmaya isteklendirilmelidir. Ders bitimi Haziran ayında olmalı, Ağustos sonlarında da derse başlanmalıdır. Tatil zamanlarında öğrencileri geziye götürmelidir." Bu konuda Ayvazof, *"Başka millet mütekebbirlerinin talebesi her sene tatil zamanlarında beş-altı yüz verst*[3] *mesâfelik bir seyâhat ediyorlar. Bu seyâhate Ruslar, "ekskursiya"*[4] *nâmını veriyorlar. O ekskursi biz de yapsak fenâ olmaz idi!* (Ayvazof, 1906: 28, 29) demektedir.

Mektebin Talebeye Âid Nizâm-nâmesi'nde, giriş olarak, kurallara uymayan öğrencilerin cezalandırılacakları ve okuldan çıkarılacakları belirtilir. Öğretmenlere ait olan kuralları gereklilik kipi (-malı/-meli) ile veren Ayvazof, öğrencilerle ilgili kısımda daha kesin ifadeler kullanır:

> *A) Şâkirdler vaktiyle mektebe gelmek, B) hastalığı veyâ mazeret-i meşrûası olmaksızın mektebe devâmı terk etmemek, C) mekteb içinde gerek ders zamânı gerek boş vaktinde şamata etmemek, D) hâcelerin izni olmaksızın iş yapmamak ve bir tarafa gitmemek, E) verilen dersleri "programma" (cedvel-i ders) mûcibince hâzırlamak, V) şâkirdân, yekdiğeriyle uruşmamak, söğüşmemek, Z) hâcelere itâat etmek, H) Üst ve başlarını dâimâ temiz tutmak…*[5](Ayvazof, 1906: 29, 30)

Ayvazof, eğer kurallara uymayan olursa, yerinden kaldırılarak bütün öğrencilerin önünde okul tüzüğü okutturulmalı, kendi cezasını kendine verdirmelidir, görüşündedir. Böyle bir uygulamanın özellikle ortaokul ve lise öğrencileri açısından sakıncalı sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Akranlarının arasında yapılacak böyle bir uygulama öğrencinin duyuşsal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir.

---

3 Verst "верста": 1,0668 kilometreye karşılık gelen bir Rus ölçü birimidir.

4 Ekskursiya "экскурсия": gezi, gezinti.

5 Harflere dayalı olarak yapılan sıralama eserin aslındaki gibidir (ا, ب, ج, د, ه, و, ز, ح, ط, ى, ك) .

Ardından *Mekâtibimiz* adlı makalesini hatırlatır. Anılan makale, Ayvazof'un 7 Ağustos 1905 tarihli *Hayat Gazetesi*'nde çıkan ilk yazısıdır (Şafakcı, 2015: 126). O makalede, Rusya Türklerindeki tek okulun ibtidâiye mektebi olduğunu, bu okulların ne kadar önemli ve ne derece düzeltmeye ihtiyacı olduğunu açıklayan Ayvazof, bu kitapçıkta da *"Evet, bizim yalnız bir mektebimiz vardır ki o da ibtidâiye mektebidir"* (Ayvazof, 1906: 31) görüşünü sürdürür. Ayvazof, haklı olarak, bu okullar ıslah edilmez, programları genişletilmezse ileri gidilemeyeceğini söyler. Çünkü her şeyin temeli ilkokullarda atılır. Eğer atılan temel sağlam olmazsa, onun üzerine kurulan ağır binalar, yüksek saraylar birden çöker, yıkılır. Yazımızda daha önce de belirttiğimiz gibi mollaların tepkisini de göz önünde bulundurarak Ayvazof, "*Bu okullarda en fazla dikkat edilecek nokta İslâmiyet ve millettir"* der. Din eğitimine eleştirel açıdan yaklaşan Ayvazof, birtakım masalların, aslı faslı olmayan sözlerin (yazarın ifadesiyle *"martavalın"*) İslamiyet adıyla çocuklara öğretilmemesi taraftarıdır. Ayvazof matematik, tarih, coğrafya, Arap ve Fars dili, ahlâk ve sağlık bilgisi gibi derslerin yanında okulun Rusça şubesi varsa üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine Rusça da okutulmalı, Rusçayı gimnaziyaya kabul edilecek derecede öğretmelidir. (Ayvazof, 1906: 31, 32) XX. yüzyıl başı Rus eğitim sisteminde gimnaziya özellikle sosyal bilimler alanında lise düzeyinde eğitim veren kurumlardı. Ayvazof, İsmail Gaspıralı'nın düşüncelerine koşut olarak, dinî eğitimin yanı sıra Avrupa ve Rusya'da oluşturulan bilimsel birikimin halkın anadilinde öğretilmesinden yanadır. (Şafakcı, 2015: 15) Ayvazof'un Tercümân gazetesinde Puşkin ve Tolstoy'dan yaptığı çeviriler de Rus ve Batı kültürüne yönelişin örneklerindendir. Ayvazof'un temennisi odur ki, (o zaman için) *"yakın zamanda ulusal liseler açılarak Kırımlılar, bütün bilimleri anadillerinde öğreneceklerdir. O hâlde Rus dili yalnızca resmî dil olarak öğrenilecektir."* (Ayvazof, 1906: 32)

Ayvazof, ulusal bir okulda okutulması gereken derslerin neler olabileceğini de belirtir. Ancak bu programın herkes tarafından kabul edilmesi amacıyla gösterilmediğini, örnek olarak yazıldığını bildirir. Ayvazof'a göre her öğretmen bir program *cedvel-i dürûs* düzenleyebilir. Ancak bu durumun, ulusal çapta eğitim-öğretim birliğine engel oluşturabileceği unutulmamalıdır. Eğitim programı, bireyde istenen yönde davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla yapılan tüm etkinlikleri gösteren plânlardır. Okul eğitiminin plânlı ve kontrollü bir süreç olmasını sağlayan şey eğitim programlarıdır (Erden, 2011: 19). Günümüz program geliştirme anlayışına göre iyi bir program genel olduğu kadar da esnek olabilmelidir.

Fakat bu durum ulusal eğitimin amaçlarına aykırı olmamalıdır (Şahan, 2014: 36).

Usûl-i Cedîd'in öncü isimlerinden Selim Sâbit Efendi, Sıbyan mekteplerinde öğrenim süresini dört yıl olarak belirlese de (Temizyürek, 1999: 82), ondan etkilendiği açık olan Ayvazof, bu süreyi beş yıl olarak düşünür. Gaspıralı'da bu süre üç ya da dört yıldır. *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş*'ta Gaspıralı, "*bir öğretmenli okullarda üç sınıf bulunmasının daha verimli olacağı, dört sınıfın da uygun olacağını"* söyler (Türkyılmaz, 2013: 106). O dönemde standartlaşmış bir öğrenim süresi olmadığından bu öneriyi doğal karşılamak gerekir. Öğrenim süresi beş yıl olan okullar için Ayvazof'un örnek olarak sunduğu program ise şu şekildedir:

> ***Birinci sene:*** *Elifbâ, kırâat-i Türkî, Kur'ân-ı Kerîm, yazı, imlâ, rakam.* ***İkinci sene:*** *Kur'ân-ı Kerîm, tecvîd, sarf-ı Türkî, ilm-i hâl, yazı, imlâ, hesâb.* ***Üçüncü sene:*** *Kur'ân-ı Kerîm maattecvîd, ulûm-ı dîniye, nahv-i Türkî, hesâb, ahlâk, hüsn-i hatt, coğrafya, târîh-i İslâm.* ***Dördüncü sene:*** *Kur'ân-ı Kerîm, akaid-i dîniye, hıfzı's-sıhha, Arabî ve Fârisî, hüsn-i hatt, coğrafya-i umûmî, târîh-i umûmî.* ***Beşinci sene:*** *usûl-i akaid-i dîniye, Arabî ve Fârisî, hendese, kitâbet, edebiyyât, târîh, resim, coğrafya* (Ayvazof, 1906: 32).

Bu programda tarih, resim, coğrafya gibi derslerin yer alması programın Usûl-i Cedîd temelinde hazırlandığını gösterir niteliktedir. İlkokul ikide sarf (şekil bilgisi, morfoloji), üçte nahiv (söz dizimi, sentaks) öğretiminin pedagojik açıdan uygunluğu tartışmaya açıktır. Selîm Sâbit Efendi'nin programında *Sarf-ı Türkî* dersi dördüncü sınıfta verilir (Temizyürek, 1999: 85). Bununla birlikte beşinci sınıfta kitâbet (kâtiplik) dersinin konulması, her ne kadar öncesinde yazı, imlâ, hüsn-i hatt gibi dersler alınmış olsa da, öğrencilerin gelişim düzeyleri dikkate alındığında, ağır olacaktır.

Programda yer alan din derslerinin çokluğunu Çarlık Rusya içinde bir azınlık ve ötekileştirilmiş bir halk olan Kırım Tatarlarının ulusal kimlik kabulleri temelinde bir korunma aracı olarak görmelerine bağlayabiliriz. Mollaların tepkisini azaltma amacı da diğer bir etkendir. Bu iki sebep sosyolojik temelleri oluşturmuştur. Dinsel, dilsel, kültürel açıdan ülkenin egemen insan topluluğu olan Ruslar tarafından öteki olarak görülen kitlelerin söz konusu din, dil ve kültür etrafında kenetlenmeleri beklenen bir durumdur. Kırım'da da durum benzer şekilde olmuştur. Çarlık Rusya'da egemen

kitle Ortodoks Hristiyan Ruslar ve Kırım civarında yaşayan Ortodoks Hristiyan Ukraynlardır. Bunun karşılığında Kırım Tatarları'nın büyük bir kısmı Müslümandır. Bundan dolayıdır ki Ayvazof, eserin *"Hâtime"* bölümünde *"Pek arzû olunur idi ki senede bir kerre tatîl zamanlarında bütün İslâm muallimleri "İctimâ'-i Muallimîn" nâmıyla bir yere ictimâ' edip mekteblerin terakkîsi ve teâlîsi hakkında mubâheseler, müşâvereler etseler idiler."* demektedir. Yılda bir kere öğretmenler toplantısı öneren Ayvazof'un bu önerisinde dikkat çeken bir husus *muallimîn* ifadesidir. Arapçada, bilindiği üzere, sözcüklerin müennes ve müzekker cinsiyetleri vardır. Teklik sözcükleri çokluk duruma getirirken kelimenin cinsiyeti alınan ekleri de değiştirir. *Muallimîn* kelimesi "erkek öğretmenler" anlamına gelmektedir. Muallimîn'in yanına *muallimât* "kadın öğretmenler" kelimesinin eklenmemesi ya da *muallimler* gibi cinsiyetten uzak bir tabirin kullanılmamış olması o dönemdeki kadınların meslek hayatındaki durumlarını yansıtır niteliktedir. Eser boyunca "*muallim efendiler"* ifadesinin de kullanılmış olması, her ne kadar, Hasan Sabri Ayvazof kadınların eğitimine büyük önem vermiş ve kadınların toplumsal hayatta söz almaları gerektiğini söylemiş olsa da, düşündürücüdür.

Ayvazof her *İctimâ'-i Muallimîn*'de kitaplar seçilerek, düzenli bir program oluşturulup bütün okulların bir program altına alınmasını önerir. Bununla beraber Rusya Müslümanları Birliği tüzüğünde gösterildiğine göre Rusya Müslümanları on altı merkeze bağlıdır. Ayvazof, bu merkezlerde birer kurul oluşturularak okulların denetlenmesi ve gerekli durumlarda programın düzenlenmesinin yine bu kurul tarafından yapılmasını önerir. (Ayvazof, 1906: 33) Böylelikle eğitim-öğretim birliğini esas alan program geliştirme anlayışı göze çarpar.

Sonuç

Batılı eğitim tarzı öncelikle Osmanlı'yı ardından Rusya Türklerini etkilemiştir. Öncülüğünü Selîm Sâbit Efendi'nin yaptığı Usûl-i Cedîd hareketi, sık sık Osmanlı Devleti'ne gelerek gelişmeleri yakından takip eden İsmail Gaspıralı aracılığıyla Rusya Türkleri arasında da yayılmıştır. Selîm Sâbit Efendi'nin görüşlerini sürdüren Gaspıralı, onun da takipçisi Ayvazof olmuştur. Selîm Sâbit Efendi'nin *Elifbâ-yı Osmânî* ile *Rehnumâ-yı Muallimîn* ve İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan* ile *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* eserlerinin Ayvazof'un eğitim-öğretime ilişkin düşüncelerine kaynaklık ettiği görülür. Burada İsmail Gaspıralı'nın

Mekteb ve Usûl-i Cedîd Nedir? adlı eğitimle ilgili çalışmasını da anmak gerekir.

Osmanlı'da alfabe öğretiminde yeniliği temele alan Usûl-i Cedîd hareketi, Rusya Türklerinde eğitimin yanı sıra din, kültür ve toplumsal yaşamı içine alan bir yenileşme hareketi olmuştur. Kırım'da ve yeni metodun yayıldığı alanlarda Usûl-i Kadîm üzere eğitim de devam etmiş ve Tanzimat Dönemi Osmanlısında yaşanan toplumsal düalizm (ikilik) bu alanlara da yansımıştır.

Kırım ile Azerbaycan arasında XIX. yüzyılın sonlarından başlayıp XX. yüzyılın başlarında da devam eden dil, kültür, edebiyat, fikir alanlarındaki paralellik ve birlikteliğin eğitim alanında da olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hasan Sabri Ayvazof büyük bir öncüdür.

Ele alınan eserde Ayvazof'un çağdaş eğitimin gerekliliğine inanmış önemli bir aydın olduğu görülmektedir. Ayvazof, Kırım'da *cedîd usûl-i tedrîs*in uygulayıcılarındandır. Bu yeni yöntem; anadili öğretimi, anadilinde eğitim, alfabe öğretiminde ses metodu (Usûl-i Savtiyye), okullarda okutulacak dersler ve yeni ders kitaplarının düzenlenmesi, eğitimin amacı, eğitimin devlet eliyle yapılıyor oluşu gibi yenilikleri kapsayan bir eğitim modelidir. Ayvazof'un önerilerinden büyük bir kısmı, yukarıda değinildiği gibi, dönemine göre çok ileri olup günümüzde dahi geçerliğini korumaktadır. Ayvazof'un öğrenciye görelik, bilinenden bilinmeyene, basitten karmaşığa, nesnellik ve açıklık, etkin katılım gibi çağdaş öğretim ilkelerini benimseyerek Kavâid-i Tedrîsiye adı altında örnekleyerek anlatması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tümdengelim-tümevarım ve analiz-sentez gibi yöntemleri önermesi ise yıllar boyunca edindiği deneyimin ve yaptığı işi bilimsel temellere dayandırmasının bir sonucudur. Ayvazof öğretim süreçlerindeki sorunları tespit etmekle kalmaz çözüm önerileri de sunar. Mekteb başlığı altında öğretim ortamlarının düzenlenmesine ilişkin fikirleri tarihî bir öneme sahip olmakla birlikte dönemine göre oldukça ileridir.

Bu genel çerçeve içinde "şaman"ın (=kam) âşığa evrilmesi, yani âşığın bize göre mitolojik bir kahramana dönüşmesi daha anlaşılır bir mahiyet kazanmaktadır. Nitekim Fuzuli Bayat da Köroğlu'na dair hazırlamış olduğu eserinde Köroğlu'nun *"epik kahraman tipi"* olarak şekillenmesinde önce şamanlığın sonra da tasavvuf katmanının güçlü olduğunu kaydederek onun *"eski mitolojik tefekkürden" "Ortaçağ İslamî tefekküre"* geçtiğini belirtmek-

tedir (Bayat, 2003: 12). Hatta ona göre aslında mitolojik bir tip olan ozanların piri Korkut Ata'nın zaman içinde sahabe, evliya gibi *"paradigmatik katmanları"* ortaya çıkmıştır (Bayat, 2016: 80).[6] Başgöz de *"Oğuz Ozanları"*nın hayatında *"şaman-sihirbaz"* karakterinin en iyi örneğini Dede Korkut'un verdiğini belirtmektedir (Başgöz, 1986: 29).

Ayrıca ilmî literatürde üç tip mitolojik kahraman vardır. Bunlar: "ilk ata", "demiurg (türetici Ata)" ve "medenî kahraman"dır. İlk ata, *"dünyadaki hayvanların, insanların, tabiat nesnelerinin yaratıcısıdır."* Demiurg, *"tabiat olayları ve kozmik nesneleri (yıldız, dağ, taş, çay, orman vb.) oluşturur veya kendisi bunlara dönüşür."* Medenî kahraman ise *"insanoğluna gerekli ihtiyaçların (mesela ateşin, bitkinin, aletlerin vs. temin edilmesini sağlar.) ilk bulucusudur."* (Bayat, 2003: 9). Bayat, medenî kahraman yerine *"tanrıoğlu"* tabirini kullanmaktadır. Ona göre tanrıoğlu, *"kendinde Türk dinî inançlarını birleştiren ve birçok yönleri ile Türk şuuru ile ilgili olan mitolojik kahraman tipidir."* (Bayat, 2003: 9). Bayat her ne kadar tanrıoğlu fonksiyonunu koruyabilmiş kahramanlar olarak Köroğlu, Korkut Ata gibi destan ana figürlerini kabul etmiş olsa da ibdâ ve icrâlarıyla mitik anlamı yeniden üreterek kozmosun ve toplumun yeniden doğumunu, bir anlamda kendi doğumunu da gerçekleştiren âşıkların da genel manada bu kahramanlar halkasına dâhil edilebileceğini düşünebiliriz. Zira yukarıda Başgöz'den naklen ifade ettiğimiz üzere hikâyenin yapısını oluşturan hikâyenin kahramanı da aynı zamanda bir âşıktır (Başgöz, 1998: 92). Ayrıca âşıklar ilk zamanlardan itibaren *"sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik"* gibi yüklenmiş oldukları işlevler sayesinde ihtiyaçlarını giderdikleri insanların nezdinde oldukça farklı bir konumda bulunmuşlardır (Köprülü, 2003: 94; Köprülü, 2012/1: 72). Hatta âşıklarda yeni bir kişiliğe geçişi imleyen "rüya motifi"ni de âşıkların doğuşunu

[6] "Korkut Ata'nın paradigmatik katmanları, bu şahsiyeti ayrı ayrı tipler gibi takdim etmez. Aksine, onu tek bir medeniyetin değişik tarafları gibi göstermektedir. O hâlde şamanlık tabibliğe, birleşik şekilde her ikisi İslam evliyalığına ve üçü bir yerde vilâyet ıssı olmaya ve nihayet, bilgeliğe eşittir. Korkut'un muhtelif işlevlerinin, mesela gaipten haber vermesi, müşkülât halletmesi, ad vermesi, alperenlere öğütlerde bulunması kesim kesmesi, Oğuznameleri düzüp koşması, aksallık etmesi, hastalara şifa dağıtması ve benzeri meziyetlerinin metnin diğer kesimlerinde öne çıkarılıp sunulması, bir taraftan Oğuzların yeni medeniyet çevresine dâhil olmasına ve bununla alâkalı takipçilerinin zevkine uygun şekilde değişmesine sebebiyet vermektedir." (Bayat, 2016: 80-81).

gerçekleştiren ve âşığı "medenî kahraman" veya "tanrıoğlu" gibi mitolojik bir kahramana dönüştüren bir unsur olarak da kabul edebiliriz.

Bu özellikleri taşıyan bazı âşıkların külte dönüşerek bugün bile kutsal bir anlayış içerisinde yaşatılmaları (Köprülü, 2012/2: 163) onların mitolojik varoluş süreciyle de ilintili olmalıdır. Örneğin Karacaoğlan, Seyrânî, Geredeli Figanî gibi halkın kutsiyet atfettiği bazı âşıkların kültleşmeye doğru giderek halk arasında bir "veli" olarak algılanıp gelenek içerisinde yeni bir boyut kazanmaları da söz konusudur (Görkem, 2016: 40; Aydoğdu, 2011: 145-148; İvgin-Koz, 2017: 15-17).[7] Ayrıca rüyaya bağlı olarak âşıkların gelenek içinde *"Hak âşıkları"* ve *"Halk âşıkları"* (Çobanoğlu, 2006: 13) şeklinde kategorik olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulmalarının da bu süreci hızlandırdığı düşünülebilir. Dolayısıyla âşıkların veli kültüne dönüşmeleri, onları bir anlamda ilk ortaya çıktıklarındaki işlevlerine yeniden kavuşturmuştur. Zira Ahmet Yaşar Ocak'ın tespitlerine göre Türklerdeki veli kültünün temeli şamanist dönemde atılmıştır ve *"Türk veli imajı"*nın ortaya çıkışında eski Türk şamanları doğrudan etkili olmuştur (Ocak, 1997: 11).[8]

Âşıkların eserlerinde yer alan mitolojik nitelikteki tasavvur ve tasvirler, onların mitik varoluş sürecinin tezahürleri olarak da

---

7 Burada ayrıca Yıldırım'ın belirttiği üzere "kadim Türk şiiri"nin "Karacaoğlan kimliğinde temerküz et[mesi]" neticesinde "efsanevî, mitolojik bir mahiyet kazanan" bir Karacaoğlan "olgu"suyla da karşılaşmaktayız (Görkem, 2016: 40-41). Bu durum her ne kadar doğrudan kompleks bir rüyaya bağlı olmasa da âşıkların şiir geleneği içerisinde bir "tip"e bağlı olarak da "mitolojik" bir karakter kazanabildiklerini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla "kadim türkü yakma birikimi"nin bir âşığın adı etrafında toplanması suretiyle de ortaya çıkan "olgu"ya bağlı (Görkem, 2016: 40) bir mitolojik kahramandan da söz etmek pekâlâ mümkündür.

8 Ocak'a göre veli kültünün temelini "İslam öncesi eski Türk inançlarının teşkil ettiği daha ilk bakışta dikkati çekecek kadar sarihtir. Tasavvufun veli telakkisi, tabir caizse buna bir kılıf hizmeti görmüştür." (Ocak, 1997: 10). Köprülü de bu durumun eski baksılara ait olup halkın muhayyilesinde efsanevî bir şekil alan "keramet"lerin mutasavvuflara isnat edilmesiyle ortaya çıktığını belirterek (Köprülü, 2012/1: 78) varoluş sürecinde yaşanan bu sürekliliği açıkça dile getirmiştir. Ayrıca Köprülü, bunların âşıkların tasavvuf tarikatlarıyla -ve bilhassa Bektaşilikle- sıkı alâkalarından dolayı vücuda gelmiş telakkiler olduğunu ifade ederek de sürecin bir diğer önemli bağlantısını (=Bektaşilik) da açıkça ortaya koymuştur (Köprülü, 2012/2: 163).

değerlendirilebilir.[9] Zira şamanlığa kabul merasiminde aday, geleneksel usulle mitleri öğrenmek zorundadır (Başgöz, 1986: 29; Günay, 1999: 12) ve aday bu töreni *"ömrünün sonuna kadar ilham kaynakları arasında tut[tuğu]"* (Başgöz, 1986: 28) için de günümüze kadar uzanan süreçte ibdâ ve icrâlarında bu tasavvur ve tasvirlere yer verebilme kudretine malik olmuştur. Diğer taraftan Campbell'a göre *"insan ruhuna, onu geri çekmeye çabalayan belirli insani fantezilerin tersine, onu ileri götüren simgeleri temin etmek mitoloji ve ayinin hep başlıca işlevi olmuştur."* (Campbell, 2013: 22). Dolayısıyla kahramanın amacı, *"kendi içinde yaşamı dengeleyen, yaşamı yenileyen biçimin anısını uyandırmanın bir yolu olarak evrensel kalıbı tekrarlamaktır."* (Campbell, 2013: 57). Bu bağlamda mitolojik bir kahramana dönüşebilen âşıkların da asıl görevi, *"çokluktaki bu birliğin bilgisine ulaşmak ve onu bilinir kılmaktır."* (Campbell, 2013: 52). Kısacası âşıklar için bu sürecin şamanlığa giriş merasimiyle birlikte başladığı açıktır.

Mitolojik bir kahramana dönüşen ve ibdâ ve icrâlarıyla mitik anlamı yeniden üreten etkili figür âşığın kendisi olsa da aslında bu ibdâ ve icrâların teşekkülünü ve özgünlüğünü sağlayan "icrâ bağlamı"nın da bu süreçteki etkisi yadsınamaz. Zira Paul Connerton'a göre *"geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri törensel denilebilecek uygulayımlarla (performans) taşınıp sürdürülmektedir."* (Connerton, 1999: 10). Bu yüzden âşıkların temel ibdâ ve icrâ zeminini teşkil eden "fasıllar" törene dönük ritüelistik bir eylem alanı olarak *"hatırlama kültürü"*nün (Assmann, 2015: 25) de kaynağıdır.[10] Dolayısıyla *"âşığın kültürel belleğe ilişkin taşıyıcılık görevini yerine getirmesindeki hatırlama ortamının bu törensel fasıllarla kolaylaştığını söylemek mümkündür."* (Arslan, 2015: 3). Bu bağlamda

> *Kültürel bellek taşıyıcılığı açısından âşık, gelenek içinde ustalardan edindiği geçmişi hatırlamanın temel figürlerini, içine doğduğu toplumun bizatihi kökenine ve varlığına ilişkin dini, milli, sosyal ve kültürel kodlamalarını, ritüel sunuş özelliğine sahip icrâlar sırasında ve özellikle katılımcı*

---

[9] Mitolojik unsurların âşık tarzı şiir geleneği içerisindeki mahiyetine dönük olarak bkz. Ögel, 2010: 28, 188, 322; Köse, 2012.

[10] XIX. yüzyılda âşık fasıllarının düzeni ve mahiyeti için bkz. Ozanoğlu, 1940: 22-30; Günay, 1999: 35-46; Şenel, 2009: 3-43, 118-322.

grupla yüz yüze kurulan iletişim yoluyla aktar[makta] ve zihinlere kaydet[mektedir](Arslan, 2015: 3).[11]

Sonuç olarak şamanlığa giriş ile başlayan süreç, âşıkların mitolojik bir kahramana dönüşmelerinde en önemli basamağı teşkil etmektedir. Âşıklar, mitolojik dönemden beri ibdâ ve icrâlarıyla bir arketipe bağlı olarak eski mitin yeniden yaratılmasına aracılık ederek bir taraftan periyodik olarak kozmosun ve toplumun yeniden doğmasını sağlarken, diğer taraftan kendileri de dinamik bir yapı içinde mitik varoluşlarını sürdürmüşlerdir. Zira İslamî dönemde âşıklarda karşımıza çıkan "kompleks rüya motifi" bu varoluşun diğer önemli basamağını oluşturmaktadır. Hatta bazı âşıkların daha sonraki süreçte kültleşmeye evrilip bir "veli" olarak algılanmaları da doğrudan bu varoluşla ilintili olmalıdır. Ayrıca bu varoluş sürecinde sahip oldukları kudrete bağlı olarak onların ibdâ ve icrâlarında karşımıza çıkan mitolojik tasavvur ve tasvirler de esasında bu varoluşu teyit eden önemli bağlantı noktaları olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

AKYÜREK, Süleyman (1998), *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedid Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

AKYÜZ, Yahya (2007), *Türk Eğitim Tarihi* (Gözden Geçirilmiş 11. b.), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

---

[11] Bu açıdan âşıkların şiirlerinde yer alan arkaik ve mitolojik nitelikteki imgeler aynı zamanda birer "geçmişi hatırlama nesnesi" olarak da değerlendirilebilir. Zira geçmiş, "hatırlanarak yeniden kurulur." (Connerton, 1999: 40). Halbwachs'a göre hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran şey ise sosyal niteliği haiz "çerçeve"dir (Connerton, 1999: 44). Zira "bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireylerdir, ama onlar anılarını kurgulayan 'çerçeve'ye bağımlıdır." (Connerton, 1999: 45). Dolayısıyla âşık ibdâlarının fasıllara bağlı olarak bir sosyal çerçeve kazanarak hatırlama nesnelerine dönüştüğü düşünülebilir. Diğer taraftan "bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür. Bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar." (Connerton, 1999: 45). Bugün için icrâ zemininde bu alışverişin sürdürüldüğünü söylemek zordur. Zira âşık ibdâlarının çoğu cönk ve mecmualara aktarılarak günümüze ulaştırılmıştır. Fakat XVI. yüzyıl Alevi âşıklarından Kul Himmet'e ait bir nefeste geçen "Bozkurt ile kıyamete / Kalan dünya değil misin?" şeklindeki bir ifadenin Anadolu'da hâlâ "kurtla kıyamete kalmak" deyimi ve bu deyim etrafındaki anlatılar ile aktarılıyor oluşu (Oğuz, 2009: 51-56) farklı türde mite bağlı da olsa bu alışverişin değişen 'çerçeve'ler içinde günümüze kadar sürdürüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

AYVAZOF, Hasan Sabri (1906), *Usûl-i Tedrîs ve Ta'lîm-Terbiye*, Bahâriye Matbaası, Bakû- Azerbaycan.

ERDEN, Münire (2011), *Eğitim Bilimlerine Giriş* (6. b.), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

ESGERLİ, Elizade (2012). Azerbaycan Elmi-Pedagoji Fikri ve "Üsuli-Cedid" Mektepleri. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* (Sayı 17), s. 151-167

GÜLER, Neşe (2013), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (5. b.), Pegem Akademi, Ankara.

KESKİN, Kamelya (2015), *Kırım Tatar Türklerinin Kültürel Hayatı (XX. Yüzyıl ve Sonrası),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KIRIMAL, Edige (1970), "İsmail Bey Gaspıralı", *Dergi (62)*, s. 63.

KIRIMLI, Hakan (1996), "Gaspıralı, İsmâil Bey", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 392.

ÖZKAYA, Yılmaz (2014), "Tercüman Gazetesinin Azerbaycan Türk Edebiyat Tarihine Katkıları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(4), s. 135-169.

ŞAFAKCI, İnci Yelda (2015), *Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ŞAHAN, Hasan Hüseyin (2014), *Eğitimde Program Geliştirme Öğretim İlke ve Yöntemleri* (2.b.), Pegem Akademi, Ankara.

ŞAHVERDİYEV, Akif (2006), *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi*, Təhsil Nəşriyyatı, Bakı- Azərbaycan.

TEMİZYÜREK, Fahri (1999), *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

TÜRKYILMAZ, Selçuk (2013), *İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

YÜKSEL, Zühal (2003), "Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Sayı 13- Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan), s.421-434.